

Dr hab. Tadeusz Kamiński
Instytut Politologii
UKSW w Warszawie

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. Ryszarda Majera pt.
„Samorząd terytorialny a zmiany demograficzne – programowanie lokalnej polityki
społecznej wobec starości w województwie śląskim”
(Promotor: dr hab. Jerzy Krzyszkowski, prof. APS w Warszawie)**

Zagrożenia wynikające z sytuacji demograficznej w Polsce, podobnie zresztą jak i w innych krajach dotkniętych gwałtownym starzeniem się populacji, stanowią przedmiot wnikliwych analiz przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych. Jako że problem ten znacznie przekracza sferę indywidualnych decyzji i osobistej odpowiedzialności osób i rodzin, stając się wyzwaniem dla decydentów politycznych, w pełni uzasadnione jest podejmowanie go także na gruncie nauk o polityce. Ma on przy tym nie tylko interesujący wymiar teoretyczny, ale także istotne znaczenie praktyczne. Dlatego też należy wyrazić uznanie autorowi rozprawy oraz jej promotorowi za taki właśnie wybór tematu. Trafne jest zwrócenie uwagi na wiodącą rolę samorządu terytorialnego, gdyż – jak pisze autor – ten właśnie poziom administracji „pozwała na szybką reakcję wobec ujawniających się problemów społecznych, realne rozpoznanie sytuacji pojedynczych środowisk, wreszcie stwarza lepsze możliwości wykorzystania lokalnego potencjału społecznego” (s. 6). Podstawowym narzędziem, jakim samorządy powinny posługiwać się w programowaniu lokalnej polityki społecznej są strategie rozwiązywania problemów społecznych i to one stanowią główny przedmiot analiz autora. Przeprowadzenie badań na terenie województwa śląskiego znajduje swoje uzasadnienie w fakcie, że zalicza się ono do tych województw, w których seniorów przybywa najszybciej (s. 91).

Struktura rozprawy

Dysertacja mgr. Ryszarda Majera liczy 308 stron. Składa się ona ze wstępu, sześciu rozdziałów, dwóch załączników, bibliografii, spisów: rysunków, tabel i wykresów oraz

streszczenia w języku angielskim. Każdy z rozdziałów jest ustrukturyzowany w podrozdziały, niektóre zaś (drugi i szósty) posiadają także mniejsze jednostki redakcyjne.

Rozdział pierwszy poświęcony został założeniom metodologicznym rozprawy. Obejmuje on prezentację przedmiotu badań, motywów ich podjęcia, celów, hipotez, metod i technik badawczych.

W rozdziale drugim autor ukazuje miejsce starości w polityce społecznej samorządu terytorialnego. Rozpoczyna od analizy pojęcia polityki społecznej, jej celów, przedmiotu, podmiotu i modeli. Omawiając zmiany zachodzące we współczesnych *welfare states* przedstawia nową rolę samorządu lokalnego. Następnie podejmuje kwestię zarządzania strategicznego na poziomie samorządu lokalnego oraz dotychczasowych badań nad kluczowym instrumentem lokalnej polityki społecznej, jakim są strategie rozwiązywania problemów społecznych. W dalszej części tego rozdziału autor skupia się na analizie starości jako wyzwania dla polityki społecznej. Przedstawia implikacje procesu starzenia się zarówno dla jednostek jak i dla społeczeństwa oraz omawia podstawowe poziomy, na których realizowana jest polityka społeczna wobec starości i seniorów.

W rozdziale trzecim ukazane zostały demograficzne i społeczne uwarunkowania starości w województwie śląskim. Mgr Majer scharakteryzował w nim najpierw starzenie się ludności województwa śląskiego na tle sytuacji demograficznej całego kraju, a następnie omówił ryzyka wynikające z sytuacji zdrowotnej seniorów i rolę systemu ochrony zdrowia w ich przewyciężaniu. W dalszej kolejności podjął zagadnienie ryzyk socjalnych związanych ze starością i rolę pomocy społecznej w tym kontekście.

Rozdział czwarty poświęcony został analizie strategii rozwiązywania problemów społecznych w województwie śląskim, jako podstawowego narzędzia programowania lokalnej polityki społecznej. W tym obszernym i rozbudowanym rozdziale autor prezentuje zakres oraz metodologię analizy i oceny strategii. Analizuje aspekty prawne, sposób rozumienia/definiowania strategii i przyjmowaną w nich perspektywę czasową. Identyfikuje rzeczywistych twórców badanych strategii oraz wynikającą z tych dokumentów diagnozę głównych problemów społecznych. W dalszej kolejności mgr Majer przedstawia stosowane w strategiach narzędzia analizy i sposoby prognozowania zmian. W rozdziale tym znalazło swoje miejsce także wskazanie na rolę partnerów społecznych oraz monitoring i perspektywę finansową określone w badanych dokumentach strategicznych.

Rozdział piąty dysertacji zawiera prezentację uzyskanych w toku badań własnych opinii lokalnych liderów polityki społecznej z województwa śląskiego. Autor ukazuje najpierw ogólnie rolę kierownika ośrodka pomocy społecznej jako koordynatora i realizatora lokalnej polityki społecznej. Następnie analizuje sposób postrzegania polityki społecznej przez respondentów i ich ocenę możliwości realnego wpływania na kształt tej polityki w wymiarze lokalnym. Dalszym elementem analizy są opinie badanych na temat roli strategii rozwiązywania problemów społecznych, ocena wdrażania tych dokumentów, postrzeganie problemu starości w społecznościach lokalnych oraz dostrzeganie obszarów współpracy różnych podmiotów w zakresie rozwiązywania tego problemu.

Ostatni, szósty rozdział, poświęcony został przedstawieniu wybranych programów i projektów nakierowanych na rozwiązywanie problemów wynikających z procesów starzenia się ludności w województwie śląskim. W drugiej części tego rozdziału autor zawarł ponadto rekomendacje praktyczne dla procesu planowania strategicznego dotyczące sfery edukacji, standaryzacji usług społecznych, koniecznych zmian w prawie, koordynacji polityki wobec seniorów oraz upowszechniania dobrych praktyk.

Oceniając strukturę dysertacji mgr. Ryszarda Majera zwrócić trzeba uwagę na jej rozbudowanie. Rozdziały od drugiego do szóstego zawierają podrozdziały wyodrębnione jako „wprowadzenia” i „podsumowania”. O ile owe „podsumowania” nie budzą większych zastrzeżeń, o tyle większość z „wprowadzeń” tak, ponieważ nie są one w istocie wprowadzeniami do całości rozdziału lecz samodzielnymi tematycznie częściami składowymi. Takim rzeczywistym wprowadzeniem wydaje się jedynie podrozdział 6.1. Rozbudowana struktura – jej odzwierciedleniem jest spis treści – ułatwia poruszanie się po tekście rozprawy, co będzie niewątpliwie zaletą, jeśli autor zdecyduje się wydać pracę drukiem. Logika tej konstrukcji nie jest jednak do końca jasna, co widać szczególnie na przykładzie rozdziału szóstego. Autor zatytułował go: „Między obciążeniem a wyzwaniem zamiast zakończenia”. To nie jest dobre rozwiązanie, biorąc pod uwagę treść tego rozdziału i fakt, że rozprawa powinna mieć zakończenie. Być może jednak autor uznał, że rozdział poświęcony wyłącznie prezentacji programów i projektów dotyczących ludzi starych byłby za krótki (zwłaszcza w stosunku do objętości niemal wszystkich pozostałych rozdziałów pracy) i dlatego włączył doń wnioski i rekomendacje, które odnoszą się przecież do całości analiz, a nie tylko treści zawartych w podrozdziale 6.2. Można także zastanawiać się, dlaczego treści metodologiczne, doprecyzowujące sposób prowadzenia analizy zostały zamieszczone w podrozdziale 4.1.,

skoro metodologii badań poświęcony jest w całości odrębny, pierwszy rozdział pracy. Ponadto zastrzeżenia budzi umieszczenie załączników przed bibliografią. W załącznikach z kolei bardzo brakuje wzoru kwestionariusza ankiety, który został wykorzystany przez autora do uzyskania danych pierwotnych.

Metodologia i baza źródłowa

Autor rozprawy dość precyzyjnie określił cel swoich badań pisząc, że ma to być „analiza i ocena procesu planowania strategicznego realizowanego przez samorządy lokalne, służącego rozwiązywaniu kwestii osób starych” (s. 10). Przedstawił także listę szczegółowych zagadnień badawczych i sformułował dość rozbudowaną hipotezę, którą można chyba streścić w ten sposób, że dobre narzędzie jakim jest planowanie strategiczne jest często stosowane w sposób bezrefleksyjny, raczej wskutek przymusu ustawowego niż w poczuciu realnego wpływu na rzeczywistość społeczną. Natomiast „zapisy dotyczące seniorów mają wyłącznie charakter deklaracyjny, podyktowany różnorodnymi pobudkami, w tym politycznymi (by w domyśle pozyskać tę grupę społeczną jako potencjalnych wyborców)” (s. 12).

Kluczową sprawą w rozprawach z dziedziny nauk społecznych jest możliwie precyzyjne określenie zastosowanych metod badawczych prowadzących do zweryfikowania postawionych hipotez oraz technik i narzędzi pozwalających zgromadzić dane niezbędne do analizy w procesie badawczym. Prezentując założenia metodologiczne swoich badań autor oparł się między innymi na znanych – zwłaszcza socjologom – podręcznikach Earla Babbie’go, Davida Silvermana, Janusza Sztumskiego czy Stefana Nowaka. Warto byłoby jednak sięgnąć też na przykład do zbioru tekstów pt. „Teorie i metody w naukach politycznych” pod redakcją Davida Marsha i Gerry Stokera (Wydawnictwo UJ, Kraków 2006), co pozwoliłoby autorowi osadzić swoje badania w określonej perspektywie teoretycznej. Niemniej jednak w odniesieniu do badań empirycznych mgr Majer poprawnie określił zastosowaną metodę jako metodę badań terenowych, wskazując że gwarantuje ona „najszerze wykorzystanie źródeł i zrozumienie zachodzących w środowiskach lokalnych procesów” (s. 14).

Do analizy autor dysertacji wykorzystał zarówno źródła zastane jak i wywołane. Te pierwsze to dokumenty urzędowe wytworzone przez jednostki samorządowe z województwa śląskiego. Było to 149 (sic!) strategii rozwiązywania problemów społecznych oraz 3 programy celowe dotyczące kwestii starości. 18 strategii opracowanych zostało w miastach na prawach

powiatu, zaś 131 w gminach. Biorąc pod uwagę, że w województwie śląskim istnieje łącznie 167 jednostek administracji samorządowej, „zbadano 89% obowiązujących dokumentów programowych” (s. 134). Ponadto autor poddał analizie sprawozdania jednostek organizacyjnych pomocy społecznej i dane z systemu ochrony zdrowia oraz Głównego Urzędu Statystycznego. Do źródeł wywołanych natomiast należą dane uzyskane z ankiet, które zostały rozesłane do wszystkich kierowników jednostek pomocy społecznej z województwa śląskiego. Zwrot na poziomie 43% autor uznał za wystarczający na potrzeby swoich analiz (s. 16).

W bibliografii wykorzystanej przez autora pracy znalazło się, oprócz wspomnianej już imponującej liczby poddanych analizie strategii rozwiązywania problemów społecznych, także wiele innych aktów prawnych, zarówno ogólnokrajowych jak i miejscowych. Literatura przedmiotu obejmuje ponad trzysta pozycji, wśród których znalazła się jedna obcojęzyczna. Bibliografię dopełnia wykaz kilkudziesięciu pozycji dostępnych w Internecie oraz maszynopisów znajdujących się w posiadaniu autora. Literatura wykorzystana przez mgr Majera jest adekwatna do tematu pracy i uwzględnia aktualny stan badań i wiedzy z tego zakresu.

Ocena merytoryczna i formalna

Mgr Ryszard Majer wykazał w przygotowanej przez siebie rozprawie doktorskiej, że posiada wysokie kompetencje w zakresie lokalnej polityki społecznej i to nie tylko w węższym zakresie działań na rzecz osób starszych, ale generalnie w sferze diagnozowania i rozwiązywania problemów społecznych. Autor słusznie zaznaczył już w tytule pracy, że lokalna polityka społeczna dotyczyć ma nie tylko problemów samych ludzi starych, lecz w ogóle kwestii starzenia się populacji i wynikających stąd konsekwencji dla społeczności lokalnych.

Autor kładzie w swych analizach nacisk na istotną, a zarazem ewoluującą rolę samorządu terytorialnego w polityce społecznej. Przywołując takie koncepcje, jak *welfare pluralism*, *welfare mix* czy wreszcie *welfare society*, które od ponad trzydziestu lat zmieniają oblicze polityki społecznej w Europie Zachodniej, zwraca uwagę na zarządzanie strategiczne, które stanowić ma jakościową zmianę w polityce społecznej na szczeblu lokalnym. W prezentacji istoty zarządzania strategicznego, sposobu konstruowania strategii i roli jej poszczególnych elementów widać nie tylko dużą wiedzę autora, ale również doświadczenie praktyczne zdobyte zapewne w drodze współuczestnictwa w przygotowywaniu tego rodzaju

dokumentów. Trzeba jednocześnie pogratulować autorowi odwagi w podjęciu takiego właśnie tematu rozprawy. Rzeczywiście bowiem strategię rozwiązywania problemów społecznych nie są częstym przedmiotem analiz naukowych. Trudno nie zgodzić się ze stwierdzeniem, że „badania nad zawartością strategii, być może z uwagi na ich obszerność, urzędniczy żargon, znikomą porównywalność, nie są powszechne i do dziś nie ma wypracowanego jednolitego instrumentarium pozwalającego na ocenę zawartości merytorycznej i funkcjonalnej dokumentów, nie wspominając o ich realnym wpływie na rzeczywistość, którą w zamierzeniu mają kształtować” (s. 45).

Mgr Ryszard Majer bardzo dobrze orientuje się w problematyce starości i starzenia się populacji. Trafnie przedstawił najważniejsze problemy, z jakimi borykają się ludzie starzy w swej codziennej egzystencji, a także wyzwania, jakie wzrost liczby osób starszych niesie dla decydentów politycznych. Autor zna badania i literaturę przedmiotu, sprawnie porusza się w obszarze dokumentów i działań na poziomie międzynarodowym (Organizacja Narodów Zjednoczonych, Unia Europejska) jak i krajowym. Uwzględnia rolę organizacji pozarządowych i podmiotów prywatnych, a także zaangażowanie Kościoła katolickiego. Ponieważ praca dotyczy województwa śląskiego, to warto by było co nieco napisać o działalności innych kościołów, choćby o domach pomocy społecznej prowadzonych przez Kościół Ewangelicko-Augsburski i Kościół Adwentystów Dnia Siódmego (gwooli sprawiedliwości trzeba wszakże zauważyć, że są one wymienione w załącznikach prezentujących zestawienie placówek opieki całodobowej na Śląsku).

Kompetencje autora w podejmowanym obszarze widoczne są szczególnie w rozdziale trzecim, gdzie znalazła się dogłębna analiza sytuacji seniorów z terenu województwa śląskiego. Ponadto autor recenzowanej rozprawy znakomicie orientuje się w zasadach funkcjonowania instytucji pomocy społecznej, i to nie tylko w odniesieniu do osób starszych. Jeśli chodzi o miejsce osób starszych w systemie pomocy społecznej, to rzeczywiście jest tak, że „samo osiągnięcie wieku nie jest ryzykiem wymagającym udzielenia pomocy społecznej” (s. 115). Wiele dysfunkcji towarzyszących zaawansowanemu wiekowi powoduje jednakże konieczność zapewnienia odpowiedniego wsparcia seniorom i autor dysertacji kompleksowo omawia katalog świadczeń finansowych, rzeczowych oraz usług, jakie oferuje pomoc społeczna tej kategorii beneficjentów.

Szczególną wartość recenzowanej pracy widzę w analizach dokumentów strategicznych oraz wypowiedzi lokalnych liderów polityki społecznej. Wnikliwa analiza

strategii rozwiązywania problemów społecznych była z pewnością zadaniem żmudnym i czasochłonnym. Wnioski z tej analizy są przy tym niepokojące. Same dokumenty powstały bowiem najczęściej tylko dlatego, że taki jest wymóg prawny. Jak zauważa autor rozprawy, diagnoza problemów w tych dokumentach jest pobieżna i dotyczy to nie tylko starości. Bardzo rzadko starość pojawia się w obszarze programowania wymiernych działań. Ponieważ dokumenty skupiają się na zadaniach wynikających z przepisów o pomocy społecznej a pomijają sferę ochrony zdrowia, nie jest możliwe skoordynowanie polityki społecznej wobec seniorów. Znamienne jest stwierdzenie, że „milczeniem dokumenty programowe pomijają kwestie rzecznictwa osób starszych” (s. 199), a także, że „w żadnym z dokumentów nie wskazano możliwości powołania ciała doradczego reprezentującego interesy seniorów” (s. 200). Autor słusznie uznał, że sama analiza wypracowanych dokumentów nie pozwala na uzyskanie pełnego obrazu funkcjonowania planowania strategicznego w samorządach i konsekwentnie podjął decyzję o konieczności poznania opinii właściwych merytorycznie przedstawicieli środowisk lokalnych.

Badania własne autora, w których respondentami byli kierownicy jednostek organizacyjnych pomocy społecznej z terenu województwa śląskiego, stanowią znakomite uzupełnienie wniosków wyprowadzonych z analizowanych dokumentów strategicznych. Oto bowiem okazuje się, że respondenci oceniają swój wpływ na kształtowanie lokalnej polityki społecznej jako ograniczony, a tymczasem to właśnie oni powinni być kluczowymi postaciami tej polityki. Jako powód takiego stanu rzeczy podawano najczęściej ograniczenia finansowe i kadrowe, nie pozwalające na planowanie i realizowanie ambitnych zamierzeń. Jeśli chodzi o stosunek respondentów do strategii rozwiązywania problemów społecznych, to z badań R. Majera wynika, że traktują oni strategię nie jako dokument „planowania strategicznego, a raczej jak zbiór wskazówek i sugestii” (s. 246). Starość nie jest pierwszoplanowym wyzwaniem dla lokalnych kreatorów polityki społecznej. Za ważniejsze uznali bowiem kwestie bezrobocia i ubóstwa. Konkretnie programy adresowane do osób starszych zostały stworzone i wdrożone (jedynie) w trzech śląskich miastach: Katowicach, Częstochowie i Tychach. Większa grupa respondentów zadeklarowała natomiast realizację projektów, ale jak słusznie zauważa autor: „projekty w mniejszym stopniu wynikają z zapisów strategicznych, w większym natomiast z potrzeby działania oraz wchodzenia w relacje z podmiotami pozarządowymi, które bardzo często inicjują projekt, zachęcając do partnerstwa w jego realizacji także przedstawiciele samorządu lokalnego” (s. 256).

Wnioski końcowe autora recenzowanej rozprawy są pesymistyczne. Lokalni kreatorzy polityki społecznej trzymają się ściśle tego, co zostało zdefiniowane na poziomie ustawowym, bojąc się wychodzić poza tak określony „kanon ryzyk socjalnych” (s. 260). Strategie są opracowywane, ponieważ wymagają tego przepisy, na chwilę dowartościowują rolę ośrodka pomocy społecznej, ale „po podjęciu uchwały przez radnych dokument trafia do segregatora postawionego w skromnej szafce szefa ośrodka, a wraz z nim trafiają tam wszelkie nadzieje na zmiany” (tamże). Faktyczne działania, które służą poprawie sytuacji osób starszych dokonują się niejako niezależnie od procesu planowania strategicznego. Cenna jest także konstatacja autora, że samorząd lokalny może tylko w pewnym stopniu oddziaływać na jakość życia seniorów, gdyż konieczne są zmiany o charakterze systemowym, zwłaszcza w obszarze ochrony zdrowia i infrastruktury pomocy społecznej.

Elementem pozwalającym nieco rozjaśnić owe pesymistyczne konkluzje analiz i badań przeprowadzonych przez R. Majera są sformułowane przezeń rekomendacje praktyczne. Wskazuje w nich bowiem na działania, które są konieczne – ale i możliwe – do podjęcia, aby zapoczątkować zmianę podejścia do zarządzania strategicznego lokalną polityką społeczną, zwłaszcza w odniesieniu do rozwiązywania kwestii starości. Konieczna jest zatem edukacja służb społecznych w zakresie zarówno gerontologii jak i samego zarządzania strategicznego. Po drugie, należy dążyć do standaryzacji pracy służb społecznych i procesu przygotowywania lokalnych dokumentów planistycznych. Warto by jednak w tym miejscu zapytać autora, jak rozumie on ów proces standaryzacji i w jakim zakresie jest on (proces standaryzacji) możliwy szczególnie w odniesieniu do pracy socjalnej z osobami starszymi? Po trzecie, konieczne są zmiany w prawie o pomocy społecznej, które wprowadziłyby obowiązek zewnętrznego monitorowania i oceny wdrażania lokalnych strategii rozwiązywania problemów społecznych. Autor postuluje ponadto wprowadzenie do ustawy przepisu obligującego samorządy do przygotowania „Lokalnego Programu Aktywizacji i Wsparcia Seniorów”. Tu z kolei pojawia się pytanie, czy wprowadzenie tego rodzaju przepisu nie grozi analogicznymi skutkami do tych, jakie autor zaobserwował analizując losy strategii rozwiązywania problemów społecznych: lokalne programy aktywizacji i wsparcia seniorów mogą zostać potraktowane jako „konieczność ustawowa” i po uchwaleniu wylądują w szafie obok strategii. Po czwarte, autor rozprawy wskazuje na konieczność koordynacji polityki wobec seniorów, co wymaga przede wszystkim upełnomocnienia samorządu lokalnego do większego wpływu na system ochrony zdrowia. Po piąte wreszcie, autor postuluje powoływanie w środowiskach lokalnych

rzeczników osób starszych, którzy nie powinni być utożsamiani z pomocą społeczną, a pełniliby rolę informacyjną, edukacyjną i interwencyjną wobec problemów osób starszych. Treść tej rekomendacji, jakkolwiek merytorycznie uzasadniona, została jednakże w pracy poprzedzona nieadekwatnym tytułem: „Upowszechnianie dobrych praktyk”.

O ile ocena merytoryczna recenzowanej rozprawy jest jednoznacznie pozytywna i raz jeszcze należy wyrazić podziw dla autora za ogromny wkład pracy, szczególnie w analizę badanych dokumentów strategicznych, o tyle zastrzeżenia budzi strona formalna. Wprawdzie język jest zasadniczo poprawny, a niekiedy nawet barwny („burmistrzowie koncentrują się na chodnikach i kanalizacji, którymi oplatają kolejne miejscowości” s. 260), to jednak miejscami razi niedokładna korekta tekstu. Nie sposób wypunktować tu wszystkie „literówki”, błędy interpunkcyjne i uchybienia w budowie zdań, ale z recenzenckiego obowiązku wskazać należy kilka przykładów:

- jest: „socjety” zamiast „society” (s. 23),
- jest: „podstawy cel” zamiast „podstawowy cel” (s. 24),
- „wyodrębnić wskaźniki społeczne w poszczególnych dziedzinach, zadaniach i dopiero w ich ramach definiować wskaźniki” (s. 86),
- „realizacja polityki samorządowej polityki” (s. 90),
- „jednej z polityk szczegółowej polityki społecznej” (s. 95),
- jest: „tentacja spadkowa” zamiast „tendencja spadkowa” (s. 117),
- jest: „zainteresowanie starości” zamiast „zainteresowanie starością” (s. 248).

Bardzo nieczytelnie sporządzona jest bibliografia, poszczególne pozycje „zachodzą na siebie” co utrudnia poruszanie się po zestawieniu. Akty normatywne powinny być podane w bibliografii w porządku chronologicznym. W „Netografii” znalazły się pozycje, których pierwotną wersją jest wersja drukowana, np. dokumenty nauki społecznej Kościoła. List apostolski Pawła VI „Octogesima adveniens” został przy tym zapisany w taki sposób, że nie bardzo wiadomo kto jest autorem, kto adresatem i jaki jest właściwie tytuł tego dokumentu.

Zasygnalizowane wyżej oraz wszystkie pozostałe usterki redakcyjne należy bezwzględnie usunąć przygotowując pracę do druku. Ze względu na wysiłek badawczy autora i uzyskane dane namawiam bowiem do wydania pracy w formie książkowej.

Konkluzja

Przygotowana przez mgr. Ryszarda Majera rozprawa doktorska zatytułowana „Samorząd terytorialny a zmiany demograficzne – programowanie lokalnej polityki społecznej wobec starości w województwie śląskim” świadczy o wysokich kompetencjach autora w zakresie podjętej problematyki. Zamierzony cel badań został osiągnięty, a uzyskane dane i sformułowane wnioski stanowią istotne wzbogacenie zasobu wiedzy naukowej na temat radzenia sobie z wyzwaniami, jakie przed lokalną polityką społeczną stawia proces starzenia się społeczeństwa. I choć badania skoncentrowane zostały na województwie śląskim, to ich wyniki mogą być przydatne dla badaczy tej problematyki w innych regionach Polski. Wskazane uchybienia formalne pracy nie rzutują zatem na jej jednoznacznie pozytywną ocenę merytoryczną. Stwierdzam, że recenzowana dysertacja spełnia wymogi art. 13 ust. 1 *Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki* i wnoszę do Rady Wydziału Nauk Historycznych i Społecznych UKSW w Warszawie o dopuszczenie mgr. Ryszarda Majera do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Józefów, 2 maja 2014.

